

Παναγία Βλαχερνών

Περίληψη :

Η βασιλική της Παναγίας των Βλαχερνών αναδείχθηκε στο πιο δημοφιλές προσκύνημα της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη. Η ίδρυσή της αποδιδόταν παραδοσιακά στην Πουλχερία και τον αυτοκράτορα Μαρκιανό, φαίνεται όμως ότι ανεγέρθηκε από τον Ιουστίνο Α΄ (518-527). Οι αναφορές σε παλαιότερο προσκύνημα της Παναγίας Βλαχερνών σχετίζονται με το παρεκκλήσιο (Σορός), όπου στεγάστηκε το Μαφόριο της Παναγίας όταν μεταφέρθηκε από την Παλαιστίνη τη δεκαετία του 460. Μέχρι τον 7ο αιώνα, η βασιλική βρισκόταν εκτός των τειχών, αφού ο θεοδοσιανός περίβολος δεν εκτεινόταν στην περιοχή των Βλαχερνών· έτσι η σωτηρία της εκκλησίας από την πολιορκία των Αβάρων το 626 θεωρήθηκε θαύμα. Η λύση της αβαρικής πολιορκίας, που αποδόθηκε σε θαυματουργή παρέμβαση της Θεοτόκου, συνδέθηκε με την Παναγία των Βλαχερνών, που αναδείχθηκε στους κατοπινούς αιώνες σε προστάτιδα της πόλης. Ο ναός καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά το 1070 και μέχρι το 1077 είχε ξαναχτιστεί. Το δεύτερο από κτίσμα καταστράφηκε, και πάλι από πυρκαγιά, το 1434. Ο υπάρχων ναός χρονολογείται στα μέσα του 19ου αιώνα.

Χρονολόγηση

δεύτερο μισό 5ου αιώνα-1434

Γεωγραφικός εντοπισμός

Κωνσταντινούπολη, περιοχή Βλαχερνών

1. Εισαγωγή

Η λατρεία της Θεοτόκου κατείχε κεντρική θέση στη θρησκευτική ζωή της Κωνσταντινούπολης. Ήδη από τον 7ο αιώνα, η Κωνσταντινούπολη γίνεται, κατά την έκφραση του C. Mango, «Θεοτοκούπολη», με αυξανόμενη την έμφαση στη λατρεία της Παναγίας, που φαίνεται και στην προσπάθεια συγκέντρωσης σχετικών κειμηλίων στην πρωτεύουσα. Σε μια ομιλία του το 624/625, ο Θεόδωρος Σύγκελλος αναφέρεται στην πυκνότητα ναών και παρεκκλησίων αφιερωμένων στη Θεοτόκο, που βρίσκονται σχεδόν σε κάθε δημόσιο συγκρότημα, ανάκτορο και θρησκευτικό ίδρυμα.¹

Το σημαντικότερο προσκύνημα της Παναγίας στην Κωνσταντινούπολη ήταν η εκκλησία των Βλαχερνών.² Επρόκειτο στην πραγματικότητα για ένα συγκρότημα που περιλάμβανε τη βασιλική (αναφέρεται και ως Μεγάλος Ναός στο *Περί Βασιλείου Τάξεως*), την Αγία Σορό, όπου φυλασσόταν το Μαφόριο της Παναγίας και άλλα ιερά κειμήλια, και ένα λουτρό, το επονομαζόμενο «λού[σ]μα».³ Η χρονολόγηση του οικοδομήματος είναι αβέβαιη. Στο παρελθόν η βασιλική θεωρούνταν ότι ιδρύθηκε από την αυτοκράτειρα Πουλχερία,⁴ όμως από την πιο πρόσφατη έρευνα η ανέγερση της βασιλικής αποδίδεται στον Ιουστίνο Α΄ (518-527). Η Σορός πιθανότατα ήταν κτίσμα προγενέστερο της βασιλικής και η ανέγερσή της σχετιζόταν με τη μεταφορά του Μαφορίου στην Κωνσταντινούπολη από ένα χωριό κοντά στη Ναζαρέτ, στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Λέοντα Α΄ (457-474).

Οι Βλαχέρνες ήταν συνοικία στις ακτές του Κεράτιου Κόλπου, η οποία έμεινε εκτός του περιβόλου των χερσαίων τειχών του Θεοδοσίου. Δροσερή και δασώδης περιοχή, αποδείχθηκε πρόσφορος τόπος εξοχής, και κάποιοι εύποροι Ρωμαίοι έχτισαν εκεί τις επαύλεις τους. Επιπλέον, στις Βλαχέρνες ανάβλυζε πηγή μεταλλικού νερού, που εξυπηρετούσε τη λειτουργία λουτρού, στο οποίο αποδόθηκαν από κάποιο σημείο και μετά, και ήδη από τον 5ο αιώνα, θεραπευτικές ιδιότητες συνδυασμένες με τη λατρεία της Θεοτόκου στην περιοχή.⁵

2. Το μνημείο. Αρχιτεκτονική περιγραφή

Η μορφή του πρωτοβυζαντινού μνημείου είναι εν μέρει γνωστή από περιγραφές, εφόσον το ίδιο το μνημείο δε σώζεται. Ο Προκόπιος περιγράφει την εκκλησία (γύρω στο 554) ως τρίκλιτη βασιλική, με δύο κιονοστοιχίες από παριανό μάρμαρο. Επρόκειτο για κτίσμα εντυπωσιακών διαστάσεων, με μήκος 50 μ. Κατά τη διάρκεια των επισκευών που έγιναν επί Ιουστίνου Β΄ (565-578), προστέθηκαν και δύο κόγχες, στα βόρεια και στα νότια του αρχικού κτίσματος, έτσι ώστε η κάτοψη της βασιλικής να διαμορφωθεί σε κάτοψη βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος.⁶ Η βασιλική είχε νάρθηκα και υπερώα προσβάσιμα μέσω κλίμακας, καθώς και άμβωνα και σολέα. Στο υπερώο υπήρχε παρεκκλήσιο και κοιτώνας. Στα νότια του Ιερού Βήματος

Παναγία Βλαχερνών

υπήρχε ένα μικρό **σκευοφυλάκιο**.⁷ Ο χώρος του λουτρού φαίνεται ότι βρισκόταν νοτιώς της βασιλικής, προς το [Παλάτι](#).

Στα νοτιοανατολικά της βασιλικής βρισκόταν το κτίσμα της Αγίας Σορού. Το κτίσμα αυτό πρέπει να ήταν προγενέστερο της βασιλικής και είχε κυκλική κάτοψη.⁸ Η Αγία Σορός δεν υπήρξε απλώς παρεκκλήσιο, δεδομένου ότι ήταν κτίσμα αξιόλογων διαστάσεων, με ξεχωριστό νάρθηκα, στον οποίο εισερχόταν κανείς από τη βασιλική, από ένα χώρο πίσω από το σκευοφυλάκιο. Η Σορός περιλάμβανε επίσης τρίκλινο για τον αυτοκράτορα.⁹ Κάτω από την Αγία Τράπεζα της Σορού υπήρχε λειψανοθήκη, που αναφέρεται στις πηγές ως «επίσκεψις».¹⁰ Από άλλες πηγές μαθαίνουμε ότι στη Σορό υπήρχε και άμβωνας,¹¹ που σημαίνει ότι ο χώρος προοριζόταν εξ αρχής για την τέλεση λειτουργίας. Κατά πάσα πιθανότητα είχε και υπερώο με παρεκκλήσιο και αποδυτήριο («μετατόριον»). Ένα πέραςμα με κλίμακα εξασφάλιζε την επικοινωνία της Σορού με το παλάτι των Βλαχερνών.¹²

3. Η ιστορία της Παναγίας Βλαχερνών

3.1. Η χρονολόγηση της βασιλικής

Στην παλαιότερη βιβλιογραφία η βασιλική των Βλαχερνών θεωρούνταν ότι ιδρύθηκε από την αυτοκράτειρα Πουλχερία και το σύζυγό της Μαρκιανό (450-457) μεταξύ των ετών 450 και 453. Η άποψη αυτή βασιζόταν στη μαρτυρία αρκετών μεταγενέστερων πηγών.¹³ Ο Προκόπιος ωστόσο αναφέρει ότι ήταν οικοδόμημα του αυτοκράτορα Ιουστίνου Α' (518-527). Επί Ιουστίνου Β' η βασιλική απέκτησε το εγκάρσιο κλίτος που της έδωσε σταυροειδή μορφή, έργο που μαρτυρείται σε δύο επιγράμματα της [Παλατινής Ανθολογίας](#) (1.2-3)· στο δεύτερο από τα επιγράμματα αυτά, ιδρυτής του ναού εμφανίζεται και πάλι ο Ιουστίνος Α'.¹⁴ Σύμφωνα με το Mango, οι δύο αυτές μαρτυρίες είναι σαφείς και πιο αξιόπιστες από τις αόριστες πληροφορίες που αντλούμε από μεταγενέστερες πηγές και θα πρέπει επομένως να θεωρηθεί ασφαλής η χρονολόγηση της ανέγερσης του ναού στα χρόνια του Ιουστίνου Α'.¹⁵

3.2. Η Σορός και η παράδοση που σχετίζεται με την Πουλχερία

Το «ευκτήριο» των Βλαχερνών υπήρχε σίγουρα το έτος 475, όταν η Βερίνα, σύζυγος του Λέοντα Α' (457-474) και αδελφή του Βασιλίσκου (475-476), εναντίον του οποίου είχε στραφεί μετά την άνοδό του στο θρόνο, κατέφυγε εκεί. Πρόκειται όμως για τη Σορό και όχι για τη βασιλική, η οποία είναι, όπως είδαμε, μεταγενέστερο οικοδόμημα.¹⁶ Η ίδρυση της Σορού σχετίζεται με τη μεταφορά του Μαφορίου της Παναγίας από τη Ναζαρέτ στην Κωνσταντινούπολη, κατά τη δεκαετία του 460. Ούτε και στην ανέγερση του παλαιότερου αυτού οικοδομήματος όμως θεωρείται βέβαιος ο ρόλος της Πουλχερίας. Σύμφωνα με το Mango, η Σορός χτίστηκε από τη Βερίνα στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Λέοντα.

Η σχέση της Βερίνας με τη Σορό και το ευκτήριο των Βλαχερνών εν γένει αποσιωπάται στις πηγές. Η μεταγενέστερη παράδοση, την οποία επαναλαμβάνει μεταξύ άλλων ο [Θεοφάνης](#), συνδέει το όνομα της Πουλχερίας όχι μόνο με την Παναγία των Βλαχερνών, αλλά και με τη [Θεοτόκο των Χαλκοπρατείων](#),¹⁷ αποδίδοντας έτσι στην αυτοκράτειρα αυτή σημαντικό ρόλο στην εισαγωγή και εδραίωση της λατρείας της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη: γιατί και οι δύο αυτές εκκλησίες, εκτός της αφιέρωσής τους στη Θεοτόκο, στέγαζαν ή θεωρούνταν ότι στέγαζαν σημαντικά κειμήλια της Παναγίας, δηλαδή την Τίμια Ζώνη (Παναγία Χαλκοπρατείων) και το Μαφόριο (Παναγία Βλαχερνών). Κι όμως, για την Παναγία των Χαλκοπρατείων τα στοιχεία συνηγορούν περισσότερο για την ίδρυσή της από τη Βερίνα, παρά από την Πουλχερία. Οσο για την Τίμια Ζώνη, πρόκειται για μια παράδοση αβέβαιης προέλευσης και οπωσδήποτε μεταγενέστερης από αυτήν που αφορά το Μαφόριο· από τη στιγμή πάντως που κάνει την εμφάνισή της, στις αρχές του 8ου αιώνα, παρουσιάζεται συνήθως να συνδέεται με την ιστορία του Μαφορίου,¹⁸ ενώ, μετά την [άλωση](#) και τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους ιππότες της [Α΄ Σταυροφορίας](#), ένα τμήμα της Ζώνης υποτίθεται ότι φυλασσόταν πλέον στην Παναγία των Βλαχερνών.¹⁹

Σχετικά με τη διακόσμηση της Σορού, μας έχουν σωθεί μαρτυρίες για δύο παραστάσεις: η πρώτη βρισκόταν μάλλον στο τεταρτοσφαίριο της ανίδας και εικόνιζε τη Θεοτόκο έθρονη, πλασιωμένη από τον αυτοκράτορα Λέοντα Α', τη Βερίνα και την κόρη τους Αριάδνη. Η Βερίνα εικονιζόταν σε στάση προσκύνησης με τον εγγονό της, το Λέοντα, στην αγκαλιά. Η

Παναγία Βλαχερνών

δεύτερη παράσταση (ή μεγάλη φορητή εικόνα, δε γίνεται σαφές) βρισκόταν στο διακονικό και εικόνιζε τη Θεοτόκο πλαισιωμένη από δύο αγγέλους και δύο αγίους, τον Ιωάννη Πρόδρομο και τον Κόνωνα. Σε στάση προσευχής παριστάνονταν οι πατρίκιοι Γάλβιος και Κανδιδάτος, οι οποίοι μετέφεραν, σύμφωνα με την παράδοση, το Μαφόριο της Παναγίας στην Κωνσταντινούπολη.²⁰

3.3. Η αίγλη του προσκυνήματος

Μέχρι τις αρχές του 6ου αιώνα, το ευκτήριο της Θεοτόκου φαίνεται ότι είχε ήδη αποκτήσει μεγάλη φήμη ως τόπος θαυματουργών θεραπειών (μια ιδιότητα που συνδεόταν με το κειμήλιο του Μαφορίου και με την πηγή στην τοποθεσία εκείνη). Η αίγλη αυτή παρακίνησε ενδεχομένως τον Ιουστίνου Α΄ να οικοδομήσει τη μεγάλη βασιλική των Βλαχερνών, η οποία παρέμεινε και η μεγαλύτερη σε διαστάσεις εκκλησία της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη.

Σύμφωνα πάντως με το Mango, είναι πιθανό η ίδρυση της Σορού και η μεταφορά του Μαφορίου στην Κωνσταντινούπολη να συνδέονταν με μονοφυσιτικούς κύκλους της πρωτεύουσας, υπόθεση βασισμένη στη μαρτυρία των πηγών σχετικά με την καταγωγή των δύο πατρικίων, του Γάλβιου και του Κανδιδάτου. Στην περίπτωση αυτή, η ανέγερση ενός λαμπρού ναού από τον Ιουστίνου Α΄ θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως προσπάθεια να συνδεθεί το ήδη περίφημο κειμήλιο με την ορθόδοξη παράδοση. Αυτό θα εξηγούσε επίσης την ανάπτυξη, σε μεταγενέστερους χρόνους, της παράδοσης που συνέδεε τη μεταφορά του Μαφορίου και την ίδρυση των Βλαχερνών με την ορθόδοξη αυτοκράτειρα Πουλχερία.²¹

Επί Ιουστίνου Β΄ (565-578) η βασιλική ανακαινίστηκε και απέκτησε σταυρική κάτοψη. Μεγάλος αριθμός κληρικών υπηρετούσε στο ναό, που υπολειπόταν μόνο της [Αγίας Σοφίας](#) ως προς τον κλήρο. Το 588 ο αυτοκράτορας Μαρκιανός καθιέρωσε μια εβδομαδιαία πανήγυρη στην εκκλησία των Βλαχερνών, ενώ μια νεαρά του [Ηρακλείου](#) (610-641) προβλέπει τη μείωση του αριθμού σε 74 άτομα:²² 12 πρεσβύτερους, 18 διακόνους, 6 διακόνισσες, 8 υποδιακόνους, 20 [αναγνώστες](#), 4 ψάλτες και 6 θυρωρούς. Σύμφωνα με το Θεόδωρο Σύγκελλο, τον 7ο αιώνα η Βλαχερνίτισσα θεωρούνταν ήδη ο σημαντικότερος οίκος της Παναγίας στην πρωτεύουσα.²³

Το 1070 ο ναός της Παναγίας των Βλαχερνών καταστράφηκε από πυρκαγιά²⁴ και ανακαινίστηκε από τους αυτοκράτορες [Ρωμανό Δ΄](#) (Διογένη) (1068-1071) και [Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα](#) (1071-1078). Το νέο κτίσμα ακολούθησε πιθανότατα το σχέδιο της παλαιότερης βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος. Από την περιγραφή του de Clavijo μαθαίνουμε ότι επρόκειτο για τρίκλιτη βασιλική με φωταγωγό, χωρίς τρούλο, με λαμπρή διακόσμηση στο εσωτερικό.²⁵ Το 1434, λίγο πριν από την [Αλωση της Κωνσταντινούπολης](#), κήκε δεύτερη φορά. Μετά το 1434 παρέμεινε άθικτος μόνο ο χώρος του αγιάσματος, ενώ η ευρύτερη περιοχή περιήλθε στη συνέχεια, το 1453, στη δικαιοδοσία των Οθωμανών. Ίχνη του κτίσματος ήταν ορατά στα μέσα του 16ου αιώνα, αλλά αμέσως μετά εξαφανίστηκαν και αυτά.²⁶

Το 1867 το οικόπεδο ανήκε σε Τούρκο. Αγοράστηκε από τη [συντεχνία](#) των γουναράδων της [Κωνσταντινούπολης](#), η οποία ανήγειρε μικρό ναό στο σημείο που αναβλύζει το αγίασμα.²⁷ Σταδιακά, με την πάροδο του χρόνου, το [Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως](#) ανήγειρε νέα κτίσματα, δίνοντας στο χώρο τη σημερινή του μορφή. Ο ναός ιστορήθηκε το 1964, με θέματα από την ιστορία του προσκυνήματος.

4. Η Παναγία Βλαχερνών προστάτιδα της Κωνσταντινούπολης

4.1. Ο Ακάθιστος Ύμνος

Δεν είναι σαφές πότε άρχισε να θεωρείται η Παναγία των Βλαχερνών προστάτιδα της Κωνσταντινούπολης. Φαίνεται πάντως ότι πρόκειται για μια εξέλιξη προγενέστερη της μεγάλης πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης από τους [Αβάρους](#) το 626.²⁸ Σύμφωνα με την παράδοση, στην πολιορκία του 626 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος (610-638) λιτάνευσε το Μαφόριο (και/ή την εικόνα της Παναγίας Βλαχερνίτισσας) στην πόλη και στα τείχη της, ενθαρρύνοντας έτσι τους ολιγάριθμους υπερασπιστές της. Λίγο αργότερα, ενώ οι Άβαροι επιχειρούσαν με μονόξυλα να μεταφέρουν περσικές ενισχύσεις από την απέναντι ασιατική όχθη, ξέσπασε τρικυμία που κατέστρεψε το στόλο τους και τους ανάγκασε να

Παναγία Βλαχερνών

εγκαταλείψουν την πολιορκία. Μετά τη λύση της πολιορκίας, σύσσωμος ο λαός της Κωνσταντινούπολης συγκεντρώθηκε στο ναό της Παναγίας των Βλαχερνών, όπου τελέστηκε ευχαριστήριος αγρυπνία. Κατά τη διάρκεια της εγΰλης ο Ακάθιστος Ύμνος, που κατά την παράδοση υποτίθεται ότι συνετέθη την ημέρα εκείνη από τον Πατριάρχη Σέργιο,²⁹ σε ένδειξη ευχαριστίας για τη σωτηρία της Πόλης. Το περιστατικό είχε απεικονιστεί στο εσωτερικό του νεότερου κτίσματος.

Η παράδοση αυτή είναι μεταγενέστερη· οι πιο κοντινές στα γεγονότα αφηγήσεις του 7ου αιώνα δεν κάνουν λόγο για περιφορά εικόνας της Παναγίας (υπάρχουν αναφορές σε κάποια *αχειροποίητη* του Χριστού και σε μία εικόνα της Παναγίας που τοποθετείται στα δυτικά τείχη) ούτε για τρικυμία που έπληξε τους Αβάρους.³⁰ Όσο για το Μαφόριο, στην πραγματικότητα είχε μεταφερθεί ήδη το 623 από την Παναγία των Βλαχερνών, που βρισκόταν εκτός των τειχών, για να μη μείνει εκτεθειμένο στη διάρκεια της πολιορκίας. Ωστόσο, ήδη οι πηγές του 7ου αιώνα αποδίδουν τη λύση της πολιορκίας του 626 σε θαύμα της Θεοτόκου Βλαχερνίτισσας, της οποίας η οπτασία υποτίθεται ότι παρουσιάστηκε στον Άβαρο *χαγάνο* και τον έτρεψε σε φυγή. Ένα επίγραμμα του Γεωργίου Πισίδη στην *Παλατινή Ανθολογία* υμνεί την Παναγία Βλαχερνών, που προστάτευσε την πόλη από τους βαρβάρους. Σε θαυματουργή παρέμβαση της Παναγίας αποδόθηκε επίσης η σωτηρία της Κωνσταντινούπολης κατά τις πολιορκίες του 676-678 και του 717-718 από τους *Άραβες*· ο Ακάθιστος Ύμνος έχει συνδεθεί με τη λύση της δεύτερης. Τέλος, η πολιορκία των Ρώσων το 860 έληξε χάρη σε μια καταστροφική για τον εχθρικό στόλο τρικυμία, που αποδόθηκε στο γεγονός ότι ο Πατριάρχης Φώτιος βούτηξε στη θάλασσα το Μαφόριο της Παναγίας. Γενικά, μεταξύ του 6ου και του 9ου αιώνα η Θεοτόκος αναδεικνύεται σε κατεξοχήν προστάτιδα της Κωνσταντινούπολης· στη δοξασία αυτή κεντρική θέση κατείχε η εκκλησία της Παναγίας των Βλαχερνών.³¹

4.2. Η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας Βλαχερνίτισσας

Τον 11ο αιώνα, ο ιστορικός Μιχαήλ Ατταλειάτης, αναφερόμενος στην εικόνα της Παναγίας που είχε μαζί του ο *Ρωμανός Δ΄ Διογένης* στην εκστρατεία του εναντίον των *Σελτζούκων*, της έδωσε το όνομα Βλαχερνίτισσα.³² Η πρώτη φορά που συνδέθηκε εικόνα της Παναγίας με πολεμικές επιχειρήσεις ήταν ήδη στις αρχές του 7ου αιώνα, στην εκστρατεία του Ηρακλείου εναντίον του *Φωκά* (602-610), ωστόσο μέχρι τον 11ο αιώνα οι εικόνες της Παναγίας που αναφέρονται στο πλαίσιο πολεμικών γεγονότων δεν προσδιορίζονται με συγκεκριμένα ονόματα.

Ο εικονογραφικός τύπος της Παναγίας που προσδιορίζεται ως Βλαχερνίτισσα σε νομίσματα και σφραγίδες απεικονίζει τη Θεοτόκο με τα χέρια υψωμένα, σε στάση δέησης· η παραλλαγή με την Παναγία δεομένη με το Βρέφος σε προτομή, μέσα σε μέταλλο μπροστά στο στήθος της, ονομάζεται επίσης Βλαχερνίτισσα, αλλά και Επίσκεψις. Τέλος, μία εικόνα του 11ου αιώνα από τη μονή Σινά εικονίζει τη Θεοτόκο Βρεφοκρατούσα, στον τύπο της *Ελεούσας*, αλλά την προσδιορίζει ως Βλαχερνίτισσα.³³ Προφανώς εικόνες της Παναγίας στους παραπάνω τύπους βρίσκονταν στην Παναγία των Βλαχερνών, αλλά είναι δύσκολο να διευκρινιστεί ποια θεωρούνταν η θαυματουργή εικόνα που σχετιζόταν με τις τελετές των θριάμβων και την προστασία της πόλης. Μια περιγραφή του Λέοντα Διακόνου για την εικόνα της Παναγίας που χρησιμοποίησε ο *Ιωάννης Α΄ Τσιμισκής* στο θρίαμβό του το 971, για τη νίκη του εναντίον των Βουλγάρων, φαίνεται να ταιριάζει στον τύπο που ονομάζουμε σήμερα Ελεούσα, ενώ και άλλες πηγές υποδεικνύουν ότι μια τέτοια θαυματουργή εικόνα φυλασσόταν στην εκκλησία των Βλαχερνών.³⁴ Εξ΄άλλου από το 12ο αιώνα μία άλλη εικόνα της Παναγίας, η *Οδηγήτρια*, εικονογραφικά πολύ κοντινή στον τύπο της Ελεούσας, γίνεται το κατ' ε΄ξοχήν παλλάδιο της Κωνσταντινούπολης. Η εικόνα αυτή, για την οποία υπήρχε και ο θρύλος ότι ήταν έργο του ευαγγελιστή Λουκά, συνδέθηκε με εικονογραφίες του Ακάθιστου Ύμνου σε χειρόγραφα του 14ου αιώνα, ενώ κάθε χρόνο μεταφερόταν στο Παλάτι των Βλαχερνών από την Κυριακή των Βαΐων μέχρι την Κυριακή του Πάσχα.³⁵ Η συγγένεια των δύο εικόνων της Παναγίας που συνδέθηκαν με την προστασία της Κωνσταντινούπολης φαίνεται στην Παναγία της πινακοθήκης Tretyakov, μια κωνσταντινουπολίτικη εικόνα στον τύπο της Ελεούσας του 1130, που δόθηκε ως δ΄ωρο στον ηγεμόνα του Κιέβου και θεωρήθηκε ότι κατείχε τις ιδιότητες της Βλαχερνίτισσας, ενώ από το 15ο αιώνα και εξής η συγκεκριμένη εικόνα άρχισε να αποδίδεται στον ευαγγελιστή Λουκά, όπως και αυτή της Οδηγήτριας της Κωνσταντινούπολης.³⁶

5. Παναγία Βλαχερνίτισσα – Η «Μεγάλη Παναγία» της πόλης

Συχνά σε μεσαιωνικά και μεταβυζαντινά *παναγιάρια*, σε τοιχογραφίες της αν΄ιδας του Ιερού Βήματος των 14ου και 15ου

Παναγία Βλαχερνών

αίωνα, συναντάμε την Παναγία Βλαχερνίτισσα με την επιγραφή «Μεγάλη Παναγία». Σε σχέση με την παρατήρηση αυτή αξίζει να σημειωθεί ότι μονές με την ονομασία Μεγάλη Παναγία³⁷ υπήρχαν ήδη το 10ο αιώνα στην Αθήνα και στο Ιρτάκιον, κοντά στην Κύζικο. Η χρήση του επιθέτου, που συνδεόταν με την αυτοκρατορική λατρεία, θα πρέπει όμως να μας οδηγήσει στην Κωνσταντινούπολη, επειδή εκεί πολλά κτίσματα είχαν την προσωνυμία «μεγάλος», ενώ η Παναγία Βλαχερνίτισσα ήταν προστάτιδα της Πόλης.³⁸

Είναι πολύ πιθανό η «Μεγάλη Παναγία» να αποτελούσε την καθημερινή ονομασία της εκκλησίας της Θεοτόκου των Βλαχερνών, επειδή, πέρα από τις σχέσεις των εικονογραφικών τύπων της Μεγάλης Παναγίας και της Βλαχερνίτισσας, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για έναν τρόπο να προσδιορίζεται ο ναός των Βλαχερνών σε αντιδιαστολή με μικρότερους ναούς της Θεομήτορος στη [βυζαντινή Κωνσταντινούπολη](#). Εξάλλου, πέρα από το μέγεθος, η Παναγία των Βλαχερνών ήταν, όπως είπαμε, ο πλέον περίφημος ναός της Παναγίας στην Κωνσταντινούπολη, που είχε ήδη πριν από τον 7ο αιώνα συνδεθεί και με θαυματουργική ίαση αρρώστων.³⁹ Επιπλέον, η ύπαρξη άλλων εκκλησιών αφιερωμένων στη Βλαχερνίτισσα εκτός της Πόλης, κυρίως στη Ραβένα και στον ελλαδικό χώρο, πιθανότατα ώθησε τους Βυζαντινούς να ονομάσουν την αυθεντική Παναγία των Βλαχερνών Μεγάλη Παναγία.⁴⁰

Σύμφωνα με την πορεία της υπόθεσης αυτής, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι η Ακολουθία της Ύψωσης της Παναγίας τελέστηκε πρώτη φορά στο ναό των Βλαχερνών, αφού οι παραστάσεις της Μεγάλης Παναγίας έχουν σχέση με την αυτοκρατορική ιδεολογία, και δεν είναι απαραίτητο αυτή η ευχαριστιακή ακολουθία να σχετίζεται μόνο με τις τραπεζαρίες των μονών κατά το 10ο αιώνα.⁴¹ Έτσι είναι πιθανό στην Παναγία Βλαχερνών, τον πλέον σημαντικό ναό της Κωνσταντινούπολης από τους αφιερωμένους στη Θεοτόκο, να εισήχθη η Ακολουθία της Ύψωσης της Παναγίας, καθώς ο κλήρος που υπηρετούσε εκεί είχε το κύρος και την ισχύ, λόγω των στενών σχέσεων με την αυτοκρατορική αυλή, να εισαγάγει νεωτερισμούς στη λειτουργία.

Τους τελευταίους αιώνες της παρακμής της Αυτοκρατορίας (14ος-15ος αιώνες), σε ναούς της δικαιοδοσίας της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος εμφανίζονται τοιχογραφίες με την επιγραφή ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΝΑΓΙΑ, που, πέρα από τη διάδοση του εικονογραφικού τύπου, ίσως μαρτυρούν μια προσπάθεια προβολής της αρχιεπισκοπής ως θεματοφύλακα των λειτουργικών παραδόσεων που απειλούνταν, στην παρηκμασμένη πρωτεύουσα, από μη χριστιανούς επίδοξους κατακτητές.⁴² Από την άλλη πλευρά, η ονομασία Μεγάλη Παναγία, που συνοδεύει παραλλαγές του εικονογραφικού τύπου της Βλαχερνίτισσας σε εγκόλπια, μετάλλια και γενικώς σε αντικείμενα προσωπικής χρήσης, θα μπορούσε να συνδυαστεί με τη θαυματουργική φήμη της Θεοτόκου Βλαχερνών· επομένως, κατά τη Μεταβυζαντινή περίοδο έχει αποτροπαϊκό και σωτηριολογικό χαρακτήρα, και όχι τόσο ευχαριστιακό.

1. Θεόδωρος Σύγκελλος, *Theodore Syncellus, In depositionem pretiosae vestis*, Combefis, F. (επιμ.), *Novum auctarium II: Historia haeresis monotheliarum santaque in eam sextae Synodi actorum vindiciae* (Paris 1648), σελ. 751-786, ιδ. σελ. 754· Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 61· Mango, C., «Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοτοκούπολη», στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή Τέχνη* (Αθήνα 2000), σελ. 17-25.

2. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E., (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split –Vatican City 1998), σελ. 61.

3. Mercati, G., “Due nove memorie di S. Maria delle Blacherne”, στο *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Memorie* 3:1 (Roma 1923/1924), σελ. 26 κ.ε.· Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 63, εικ. 1.

Παναγία Βλαχερνών

4. Ebersolt, J., *Sanctuaires de Byzance* (Paris 1921), σελ. 44 κ.ε.· Janin, R., *Le géographie ecclésiastique de l'empire Byzantine I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères*² (Paris 1969), σελ. 161-168.
5. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split –Vatican City 1998), σελ. 62.
6. Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, Haury, J. (επιμ.), *Procopii Caesariensis Opera Omnia IV: De aedificiis* (Leipzig 1964), I.3.3-5· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, de Boor, C. (επιμ.), *Theophanis Chronographia* (Leipzig 1883), σελ. 244.
7. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E., (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split –Vatican City 1998), σελ. 63, εκ. 1.
8. «... περιφερής ή σφαιροειδής νεώς», βλ. Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Migne, J.P. (επιμ.), *Patrologiae cursus completus Series Graeca* 147, στήλ. 45D, 69C.
9. Janin, R. *Le géographie ecclésiastique de l'empire Byzantine I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères*² (Paris 1969), σελ. 168· Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 63.
10. Grumel, V., “Sur l’Episkepsis des Blachernes”, *Échos d’Orient* 29 (1930), σελ. 334-336.
11. *Βίος αγίου Ανδρέα του διά Χριστόν σαλού*, Migne, J.P. (επιμ.), *Patrologiae cursus completus Series Graeca* 111, στήλ. 848C.
12. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E., (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 63. Βλ. και Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί Βασιλείου Τάξεως* I 27, Vogt, A. (επιμ.), *Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des Cérémonies* I (Paris 1935), σελ. 141.
13. Για τις σχετικές πηγές, βλ. Janin, R. *Le géographie ecclésiastique de l'empire Byzantine I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères*² (Paris 1969), σελ. 161, σημ. 11. Βλ. επίσης Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XV.14, Migne, J.P. (επιμ.), *Patrologiae cursus completus Series Graeca* 147, στήλ. 41D-44A.
14. Beckby, H., (επιμ.) *Anthologia Graeca*² I (Munich 1965), επιγρ. 2 και 3· Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E., (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split –Vatican City 1998), σελ. 64.
15. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 64.
16. *Βίος Δανιήλ Στυλίτου*, Delehaye, H. (επιμ.), “Vita Danielis stylitae”, *Analecta Bollandiana* 32 (1913), σελ. 187. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 64-65.
17. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, De Boor, C. (επιμ.), *Theophanis Chronographia* (Lipsiae 1883), σελ. 102, 105.
18. Mango, C., «Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοτοκούπολη», στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή Τέχνη* (Αθήνα 2000), σελ. 19. Για μια αναλυτική κριτική παρουσίαση των παραδόσεων σχετικά με το ρόλο της Πουλχερίας στην ίδρυση της Παναγίας Βλαχερνών και τη μεταφορά του Μαφορίου στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae

Παναγία Βλαχερνών

Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 65-73.

19. Η τελευταία αναφορά για το ιερό αυτό κειμήλιο είναι ενός ανώνυμου Ρώσου προσκυνητή στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ των ετών 1424 και 1453. Αγνοούμε την τύχη της Τιμίας Ζώνης μετά το 1453. Έτσι το μοναδικό σωζόμενο τμήμα είναι αυτό που φυλάσσεται στην Ιερά Μονή Βατοπεδίου, όπου έφτασε με εξαιρετικά περιπετειώδη τρόπο.

20. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 70-71. Ειδικότερα για το ψηφιδωτό του τεταρτοσφαιρίου, πρβλ. Grabar, A., *L'iconoclasme byzantin. Dossier archéologique*² (Paris 1984), σελ. 29, 54· Mango, C., *The art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and documents*² (London 1986), σελ. 34-35.

21. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)* (Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II, Split – Vatican City 1998), σελ. 73-74.

22. Konidaris, J. (επιμ.), “Die Novellen des Kaisers Herakleios”, *Fontes Minores* 5 (1982), σελ. 68, 70.

23. Θεόδωρος Σύγκελλος, *Theodore Syncellus, In depositionem pretiosae vestis*, Combefis, F. (επιμ.), *Novum auctarium II: Historia haeresis monothelitarum santaque in eam sextae Synodi actorum vindiciae* (Paris 1648), σελ. 774· Angelidi, C. – Papamastorakis T., “Picturing the spiritual protector: from Blachernitissa to Hodegetria”, στο Vassilaki, M. (επιμ.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), σελ. 209.

24. Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, Bekker, I. (επιμ.), (CSHB, Bonn 1853), σελ. 138.

25. Janin, R., *Le géographie ecclésiastique de l'empire Byzantine I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères*² (Paris 1969), σελ. 168, με παραπομπή στο de Clavijo, R.G., *Historia del Gran Tamorlan* (Madrid 1782), σελ. 63.

26. Gyllius, P., *De topographia Constantinopoleos* IV.5 (Lyon 1561), σελ. 204.

27. Πασπάτης, Α.Γ., *Βυζαντινά μελέται* (Κωνσταντινούπολις 1877), σελ. 185.

28. Mango, C., «Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοτοκούπολη», στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή Τέχνη* (Αθήνα 2000), σελ. 20-22.

29. Η παράδοση που συνδέει τον Ακάθιστο Ύμνο με την πολιορκία του 626 ανάγεται ήδη στο 10ο αιώνα, βλ. Angelidi, C. – Papamastorakis T., “Picturing the spiritual protector: from Blachernitissa to Hodegetria”, στο Vassilaki, M. (επιμ.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), σελ. 212, σημ. 23.

30. Οι πηγές του 7ου αιώνα είναι ένα ποίημα του Γεωργίου Πισιδίας, Perusi, A. (επιμ.), *Giorgio di Pisidia Poemi* (Studia Patristica et Byzantina 7, Freising 1960), σελ. 176-224. Επίσης μια ομιλία που αποδίδεται στο Θεόδωρο Σύγκελλο, βλ. Makk, F., *Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siege de Constantinople en 626* (Opuscula Byzantina III, Szeged 1975)· και ένα απόσπασμα στο *Πασχάλιο Χρονικό*, Dindorf, L. (επιμ.), (CSHB, Bonn 1832), σελ. 716-717. Βλ. Pentcheva, B.V., “The supernatural protector of Constantinople: the Virgin and her icons in the tradition of the Avar siege”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 26 (2002), σελ. 5-12, για τις πηγές του 7ου αιώνα, και 22-27, για τις μεσοβυζαντινές πηγές που αφορούν το γεγονός και τη μεταγενέστερη παράδοση.

31. Mango, C., «Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοτοκούπολη», στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή Τέχνη* (Αθήνα 2000), σελ. 22-3· Angelidi, C. – Papamastorakis T., “Picturing the spiritual protector: from Blachernitissa to Hodegetria”, στο Vassilaki, M. (επιμ.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), σελ. 212.

32. Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, Bekker, I. (επιμ.), (CSHB, Bonn 1853), σελ. 153.

33. Kazhdan, A. (επιμ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3 (Oxford – New York 1991), σελ. 2170-2171, βλ. λ. “Vigin Blachernitissa” (N. Patterson-Ševčenko).

Παναγία Βλαχερνών

34. Angelidi, C. – Papamastorakis T., “Picturing the spiritual protector: from Blachernitissa to Hodegetria”, στο Vassilaki, M. (επιμ.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), σελ. 212-213.
35. Kazhdan, A. (επιμ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium 3* (Oxford – New York 1991), σελ. 2172-2173, βλ. λ. “Vigin Hodegetria” (N. Patterson-Ševčenko).
36. Για τη διαδοχή της Βλαχερνίτισσας από την Οδηγήτρια στο ρόλο του παλλαδίου της πρωτεύουσας, βλ. Angelidi, C. – Papamastorakis, T., “Picturing the spiritual protector: from Blachernitissa to Hodegetria”, στο Vassilaki, M. (επιμ.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), σελ. 212-217.
37. Για το θέμα βλ. Μυταφον, Ε. «ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΝΑΓΙΑ – поява, разпространение, варианти и хипотези. ПРОЛЕГОΜΕΝΑ», *Mediaevalia Christiana 2:C* (2008).
38. Σε νομίσματα της εποχής του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259/1261-1282) και του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328), καθώς και σε εικονογραφημένα χειρόγραφα του 14ου αιώνα, στον κάμπο πίσω από την Παναγία απεικονίζονται τα τείχη και οι πύργοι της Κωνσταντινούπολης. Βλ. Грозданов, Ц., *Студии за Охридската живопис* (Скопје 1990), σελ. 128-129, εκ. 50, και σελ. 51 με την προγενέστερη βιβλιογραφία.
39. Για τα θαύματα γράφουν ο Θεόδωρος Σύγκελλος, *Theodore Syncellus, In depositionem pretiosae vestis*, στο Combefis, F. (επιμ.), *Novum auctarium II: Historia haeresis monotheliarum santaque in eam sextae Synodi actorum vindiciae* (Paris 1648), σελ. 751-786, αλλά και ο Γεώργιος Πισίδης στην *Παλατινή Ανθολογία*, Beckby, H., (επιμ.), *Anthologia Graeca*² 1 (Munich 1965), 121, στ. 6-9: «ἐ νταῦ θα κρουνοῖ σαρκικῶν καθαρσιῶν καὶ ψυχικῶν λύτρωσις ἀ γνοημάτων· ὁ σαι γάρ εἰ σι τῶ ν παθῶ ν περιστάσεις, βλύζει τοσαύτας δωρεὰς τῶ ν θαυμάτων».
40. Στη μεσαιωνική Θεσσαλονίκη παρατηρούμε μια αντίθεση: Η εκκλησία της Θεοτόκου Αχειροποιήτου του 5ου αιώνα ονομάζεται από τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης Ευστάθιο στην *Ιστορία άλωσης της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς*, σύγγραμμα του έτους 1185, «μέγας ναός», υποτιμώντας κατά κάποιον τρόπο τους άλλους αξιόλογους ναούς της Αγίας Σοφίας και του Αγίου Δημητρίου. Επίσης το 15ο αιώνα ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ονομάζει την Αχειροποιήτο «μέγα ναό της Θεοτόκου», σε αντίθεση ενδεχομένως με τη Νέα Παναγία, που χτίστηκε πάνω στα θεμέλια μονής της Θεοτόκου του 12ου αιώνα.
41. Геров, Г. – Пенкова, Б. – Божинов, Р., *Стенописите на Роженския манастир* (София 1993), σελ. 137, με την παλαιότερη βιβλιογραφία για το θέμα της εν λόγω ακολουθίας και την τέλεσή της στις μονές των Βαλκανίων.
42. Το 14ο αιώνα, το Βυζάντιο πέρασε κρίση, κατά τη διάρκεια της οποίας οι γείτονες της Αυτοκρατορίας επιδίωξαν να αποκτήσουν μερικά αξιόλογα κειμήλια και σύμβολα. Ακόμα και οι Βούλγαροι χρονογράφοι της αυλής του τσάρου Ιωάννη Αλέξανδρου (1331-1371) αποπειράθηκαν να ονομάσουν το Τίρνοβο «Νέα Βασιλεύουσα» και «Τρίτη Ρώμη». Βλ. σχετικά Тъпкова-Займова, В., *Търново между Ерусалим, Рим и Цариград, Търновска книжовна школа. 4, Културно развитие на българската държава XII ъ-XIV ъ* (София 1985), σελ. 249-261. Με το Νομοκάνονα του Στεφάνου Ντούσαν του 1334 η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος έγινε αυτόνομη και ο τότε αρχιεπίσκοπος Νικόλαος το 1347 αυτοκαλείται «αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας». Λόγω της θρησκευτικής σημασίας η Αχρίδα ονομάστηκε «Σιών των Βουλγάρων» ή «Ιερουσαλήμ της Βουλγαρίας».

Βιβλιογραφία :

	Restle M. , <i>Istanbul-Bursa-Edirne-Iznik. Baudenkmäler und Museen</i> , Reclams Kunstführer, Stuttgart 1976
	Janin R. , <i>La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I. Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères</i> , 2, Paris 1969
	Mathews T.F. , <i>The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey</i> , University Park – London 1976
	Müller-Wiener W. , <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Byzantion – Konstantinupolis – Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jhs.</i> , Tübingen 1977
	Van Millingen A. , <i>Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture</i> , London 1912,

Παναγία Βλαχερνών

	repr. 1974
	Freely J., Summner-Boyd H. , <i>Byzantinische Kirche in Istanbul: Literaturhinweise</i> , München – Istanbul 1975
	Hotz W. , <i>Byzanz, Konstantinopel, Istanbul. Handbuch der Kunstdenkmaler</i> , Darmstadt 1971
	Kleiss W. , <i>Topographisch-Archaologischer Plan von Istanbul</i> , Tübingen 1965
	Odenthal J. , <i>Istanbul, DuMont Kunst-Reiseführer</i> , Köln 1990
	Rice D.T., Hirschmer J. , <i>Kunst aus Byzanz</i> , München 1959
	Wulzinger K. , <i>Byzantinische Baudenkmaler zu Konstantinopel</i> , Osnabruck 1973, Mittelmeerländer und Orient, Sammlung wissenschaftl. Studien, Band 1
	Mango C. , "The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople", Cambi, N. – Marin, E. (eds), <i>Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju II (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)</i> , Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Split – Vatican City 1998, 61-75
	Ebersolt J. , <i>Sanctuaires de Byzance</i> , Paris 1921
	Dünden B. , <i>Istanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı</i> , vol. 6, 7, Istanbul 1993
	Mango C. , "Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοδοκούπολη", <i>Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη</i> , Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000, 17-25
	Кондаков Н. П. , <i>Иконография Богоматери</i> , vol. II, Москва 1998
	Patterson-Ševčenko N.P. , "Icons in Liturgy", <i>Dumbarton Oaks Paper</i> , 45, 1991, 45-57
	Pentcheva B.V. , "The supernatural protector of Constantinople: the Virgin and her icons in the tradition of the Avar siege", <i>Byzantine and Modern Greek Studies</i> , 26, 2002, 2-41
	Angelidi C., Papamastorakis T. , "Picturing the spiritual protector: from Blachernitissa to Hodegetria", Vassilaki M. (ed.), <i>Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium</i> , Ashgate 2005, 209-223
	Patterson-Ševčenko N.P. , "Vigin Blachernitissa", Kazhdan, A. (ed.), <i>Oxford Dictionary of Byzantium 3</i> , Oxford-New York 1991, 2170-2171

Δικτυογραφία :

«Ο δίσκος της Πουλχερίας» - παναγιάριο 14ος αι. - Μονή Ξηροποτάμου

<http://www.hri.org/culture97/agoros/images/oros2.jpg>

Γλωσσάριο :

άμβων, ο

Το επίσημο βήμα σε ένα ναό για την ανάγνωση των Γραφών, την εκφώνηση του κηρύγματος κτλ.

αναγνώστης, ο (lecturer)

Αρχαιότητα: Δούλος επιφορτισμένος με το καθήκον της ανάγνωσης.

Βυζάντιο: Ο αναγνώστης ήταν κατώτερος κληρικός που αναλάμβανε έπειτα από απλή χειροθεσία τη διακονία της ανάγνωσης/απαγγελίας των Θείων

Παναγία Βλαχερνών

Γραφών στο ναό κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας (ψαλμών, προφητειών, προσευχών, πράξεων των αποστόλων), στο πρότυπο της διδασκαλίας της φιλοσοφίας στις φιλοσοφικές σχολές κατά την Ύστερη Αρχαιότητα.

αχειροποίητη, η

Εικόνα, συνήθως του Χριστού, που σύμφωνα με την παράδοση δεν εικονογραφήθηκε από ανθρώπινα χέρια. Οι πρώτες μνείες σε αχειροποίητες εικόνες εμφανίστηκαν στο Βυζάντιο από τον 6ο αιώνα και αναφέρονται σε αντικείμενα που, έχοντας έρθει σε επαφή με το πρόσωπο ή το σώμα του Χριστού, διατήρησαν με θαυματουργικό τρόπο το αποτύπωμα. Η γνωστότερη τέτοια εικόνα είναι το Ιερό Μανδήλιο της Έδεσσας. Στα Μεσοβυζαντινά χρόνια οι περισσότερες υποτιθέμενες αχειροποίητες εικόνες του Χριστού σταδιακά λησμονούνται, αναδύονται όμως σποραδικά θρύλοι για αχειροποίητες εικόνες αγίων.

Ελεούσα, η

Εικονογραφικός τύπος της Παναγίας βρεφοκρατούσας. Η Παναγία εικονίζεται με ελαφρά λυγισμένο κεφάλι, ώστε η παρειά της να ακουμπά εκείνη του Βρέφους, ενώ το δεξί χέρι του Χριστού αγκαλιάζει το λαιμό της.

Ιερό Βήμα, το

Ο χώρος στο ανατολικό άκρο του ναού που περικλείεται από την ανίδα και χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το φράγμα του πρεσβυτερίου ή το τέμπλο. Στο Ιερό Βήμα τελείται η Θεία Ευχαριστία.

κλίτος, το

Επιμήκης χώρος στο εσωτερικό κτηρίου ή ναού που δημιουργείται από την ύπαρξη κιονοστοιχίας.

κόγχη, η

Ημικυκλικής κάτοψης εσοχή στην επιφάνεια του τοίχου. Κόγχη ονομάζεται επίσης η ανιδωτή απόληξη μιας πλευράς ορθογώνιου χώρου.

μαφόριον, το (λατ. *mafortium*, *maforte*, εβρ. *ma'aforet*)

Η μαφόρ(τ)ιον. Πέπλος των γυναικών, ένα είδος χιτώνα που κάλυπτε την κεφαλή και έφτανε μέχρι τους αστραγάλους, ενίοτε και κοντός μανδύας μοναχών. Μαφόριο ή μανοφόριο ονόμαζαν οι Βυζαντινοί την εσθήτα, τον εξωτερικό χιτώνα της Θεοτόκου. Σύμφωνα με την παράδοση, η εσθήτα και η ζώνη της Θεοτόκου διασώθηκαν μετά την Κοίμησή της από το Θωμά και ύστερα από 4-5 αιώνες μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας κατέθεσε το μαφόριο στο ναό των Βλαχερνών. Τα ιερά άμφια αποτελούσαν αντικείμενα λατρείας και φυλάσσονταν ως τα πολυτιμότερα θησαυρίσματα που προστάτευαν τη «Θεοφύλακτη πόλη».

νάρθηκας, ο

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική νάρθηκας ονομάζεται ο εγκάρσιος προθάλαμος στη δυτική πλευρά ενός ναού. Σε αυτόν παρέμεναν οι κατηχούμενοι και εκεί εκτελούνταν ορισμένες πράξεις της λειτουργίας. Ο προθάλαμος τοποθετείται μπροστά από το μεσαίο και τα πλάγια κλίτη ως εξωνάρθηκας ή μπροστά από την πρόσοψη της εκκλησίας ως εξωνάρθηκας. Ο εξωνάρθηκας μπορεί να έχει τη μορφή ανοιχτής κιονοστήρικτης στοάς.

Οδηγήτρια, η

Εικονογραφικός τύπος της Παναγίας, από τους πλέον δημοφιλείς. Η Θεοτόκος εικονίζεται ολόσωμη, όρθια, ελαφρά στραμμένη προς τα δεξιά ως προς το θεατή, κρατώντας στην αγκαλιά της το Βρέφος. Ο τύπος οφείλει το όνομά του σε μία, κατά την παράδοση, θαυματουργή εικόνα της Παναγίας σε αυτόν τον τύπο που βρισκόταν στη μονή των Οδηγών στην Κωνσταντινούπολη.

παναγιάριο, το

Λειτουργικοί δίσκοι που χρησιμεύουν για να φυλάσσεται η μερίδα της Παναγίας από τον άρτο του Μελισμού· τα χρησιμοποιούσαν και στην τελετή της Υψώσεως της Παναγίας που γινόταν στην τράπεζα των κοινοβιακών μοναστηριών.

σκευοφυλάκιο, το

Ειδικός χώρος στο χριστιανικό ναό, ή κτίσμα έξω από αυτόν, στο οποίο φυλάγονται τα άμφια και ιερά σκεύη. Όταν γενικεύεται και παγιώνεται το τριμερές ιερό στους βυζαντινούς ναούς, το σκευοφυλάκιο καταλαμβάνει σταθερά το νότιο παράβημα (δεξιά της κεντρικής ανίδας) και ονομάζεται συχνότερα διακονικό.

σολέα, η (και σολέας, ο)

Στενόμακρος ή ευρύς ορθογώνιος υπερυψωμένος χώρος μπροστά από την κεντρική πύλη του φράγματος του πρεσβυτερίου και μέχρι τον άμβωνα· προοριζόταν για τους διακόνους και τους αναγνώστες κατά τη διάρκεια της λειτουργίας.

τρίκλιτη βασιλική, η

Δρομικός (επιμήκης) τύπος ναού που υποδιαιρείται εσωτερικά σε τρία κλίτη: το μεσαίο και δύο πλάγια. Συχνά το μεσαίο κλίτος φωτίζεται από έναν υπερυψωμένο φωταγωγό. Κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο χαρακτηρίζεται από τις μεγάλες διαστάσεις του.

υπερώο, το

Το υπερώο (ή γυναικονίτης) είναι το ανώτερο διαμέρισμα του ναού πάνω από τα πλάγια κλίτη και το νάρθηκα, από όπου παρακολουθούσαν τη λειτουργία τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας τη Βυζαντινή περίοδο –οπότε το «αυτοκρατορικό θεωρείο» είχε ειδική είσοδο– και τη Νεότερη περίοδο οι γυναίκες.

χάνος (Ikhan) ή χαγάνος, ο

Χαγάνος ή χάνος (Ikhan) ήταν ο τίτλος του ηγέτη των τουρκικών/μογγολικών φύλων, ο οποίος κατά περίπτωση αντιστοιχούσε στον τίτλο του ηγεμόνα (πρίγκιπα), του βασιλιά ή και του αυτοκράτορα.

Παναγία Βλαχερνών

Πηγές

Θεόδωρος Σύγκελλος, *Theodore Syncellus, In depositionem pretiosae vestis, Combefis, F.* (επιμ.), *Novum auctarium II: Historia haeresis monotheliarum santaque in eam sextae Synodi actorum vindictiae* (Paris 1648), σελ. 751-786.

Makk, F., *Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siege de Constantinople en 626* (Opuscula Byzantina III, Szeged 1975).

Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, Haury, J. (επιμ.), *Procopii Caesariensis Opera Omnia IV: De aedificiis* (Leipzig 1964), I.3.3-5.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, de Boor, C. (επιμ.), *Theophanis Chronographia* (Leipzig 1883), σελ. 102, 105, 244, 265-266.

Πασχάλιο Χρονικό, Dindorf, L. (επιμ.), *Chronicon Paschale 1* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1832), σελ. 716-717.

Beckby, H. (επιμ.), *Anthologia Graeca*² 1 (Munich 1965), επιγρ. 2, 3, 120, 121.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί Βασιλείου τάξεως* 127, Vogt, A. (επιμ.), *Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des Cérémonies 1* (Paris 1935), σελ. 141.

Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, Bekker, I. (επιμ.), *Michaelis Attaliotae Historia* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1853), σελ. 138, 153.

Βίος Δανιήλ Στυλίτου, Delehaye, H. (επιμ.), "Vita Danielis stylitae", *Analecta Bollandiana* 32 (1913), σελ. 187.

Βίος αγίου Ανδρέα του διά Χριστόν σαλού, Migne, J.P. (ed.) *Patrologiae cursus completus Series Graeca* 111, στήλ. 848C.

Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Migne, J.P. (επιμ.), *Patrologiae cursus completus Series Graeca* 147, στήλ. 41D-44A, 45D, 69C.

Gyllius, P., *De topographia Constantinopoleos* IV.5 (Lyon 1561), σελ. 204.

Mango, C., *The art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and documents*² (London 1986), σελ. 34-35.

Παραθέματα

1. Η μετασκευή της βασιλικής των Βλαχερνών από τον Ιουστίνο Β'

(2.) Ἐν ταῖς ἀψῖσι τῶν Βλαχερνῶν

Θεῖος Ἰουστίνος, Σοφίης πόσις, ᾧ πόρε Χριστός (1)
πάντα διορθοῦσθαι καὶ κλέος ἐν πολέμοις,
μητρὸς ἀπειρογάμοιο δόμον σκάζοντα νοήσας,
σαθρὸν ἀποσκεδάσας τεῦξέ μιν ἀσφαλῶς.

(3.) Εἰς τὸ αὐτὸ ἐν ταῖς αὐταῖς

Ὅ πρὶν Ἰουστίνος περικαλλέα δείματο νηὸν (1)
τοῦτον μητρὶ Θεοῦ κάλλεϊ λαμπόμενον·
ὀπλότερος δὲ μετ' αὐτὸν Ἰουστίνος βασιλεύων
κρείσσονα τῆς προτέρης ᾤπασεν ἀγλαΐην.

Παναγία Βλαχερνών

Παλατινή Ανθολογία 2 και 3, Beckby, H. (επιμ.), *Anthologia Graeca*² 1 (Munich 1965).

2. Επιγράμματα του Γεωργίου Πισίδη για την Παναγία των Βλαχερνών

(120.) Ἐν Βλαχέρναις ἱαμβοὶ

οἱ βάρβαροι δὲ προσβαλόντες τῇ πόλει,
αὐτὴν στρατηγήσασαν ὡς εἶδον μόνην, (10)
ἔκαμψαν εὐθύς τοὺς ἀκαμπεῖς ἀχένας.

(121.) Εἰς τὸν αὐτὸν ναόν

ἐνταῦθα κρουνοὶ σαρκικῶν καθαρισῶν
καὶ ψυχικῶν λύτρωσις ἀγνοημάτων·
ὅσαι γὰρ εἰσι τῶν παθῶν περιστάσεις,
βλύζει τοσαύτας δωρεὰς τῶν θαυμάτων.
ἐνταῦθα νικήσασα τοὺς ἐναντίους (10)
ἀνεῖλεν αὐτοὺς ἀντὶ λόγῃς εἶς ὕδωρ·
τροπῆς γὰρ ἀλλοίωσιν οὐκ ἔχει μόνην,
Χριστὸν τεκοῦσα καὶ κλονοῦσα βαρβάρους.

Παλατινή Ανθολογία 120, στ. 9-11, καὶ 121, στ. 8-13, Beckby, H. (επιμ.), *Anthologia Graeca*² 1 (Munich 1965).

3. Η εικόνα της Βλαχερνίτισσας στις εκστρατείες των Βυζαντινών αυτοκρατόρων

...τὴν πάνσεπτον εἰκόνα τῆς πανυμνήτου δεσποίνης Θεοτόκου τῆς Βλαχερνιτίσσης, ἣτις εἰώθει τοῖς πιστοῖς βασιλεῦσιν ἐν ἐν στρατείαις ὡς ἀπροσμάχητον ὄπλον συνεκστρατεύεσθαι...

Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, Bekker, I. (επιμ.) (CSHB, Bonn 1853), σελ. 153.

4. Το ψηφιδωτό του Λέοντα Α' και της Βερίνας στη Σορό

After the demise of [Galbuis and Candidus], the said emperor Leo and his most-pious spouse Veronica honored in a fitting fashion the holy garment of Our Lady the Mother of God by dedicating to her a church with all glory and veneration...

The same emperors beloved of God and Christ set up in the ciborium of the [bema] an image, all of gold and precious stones, in which image [are represented] Our Lady the immaculate Mother of God seated on a throne and on either side of her Leo and Veronica, the latter holding her own [grand]son, the young emperor Leo, as she falls before Our Lady the Mother of God, and also their daughter Ariadne. This image has stood from that time onward above the *bema* of the holy *soros*.

Cod. Paris gr. 1447, φ. 257-258, Mango, C. (μτφρ.), *The art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and documents*² (London 1986), σελ. 34-35.